

ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Колективна монографія

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Колективна монографія

Львів-Торунь
Liha-Pres
2026

УДК 342.7-053.2/.6:341.3"364"
З-38

Колектив авторів:

В. Є. Барба, І. В. Бесага, А. В. Бойко, О. В. Болгар, V. A. Bondarenko, О. В. Бондаренко, О. А. Борщ, Oksana Brusakova, Tetiana Kyrychenko, Maria Viktorivna Naumenko, О. В. Григоращенко, А. В. Гутник, Т. М. Луцький, Drobyshevska Viktoriia, Babchuk Olena, О. В. Захарова, О. І. Савайда, С. Ю. Шовгенюк, Д. Г. Іллящук, А. О. Кавунська, О. В. Ковальова, Т. В. Колєснік, В. В. Кадала, О. П. Гузенко, Б. В. Кирдан, А. В. Ковбан, М. В. Корнієнко, О. В. Макаров, В. П. Маковій, А. А. Нікітін, Н. О. Пасічник, Р. Я. Ріжняк, Д. В. Хитровський, О. М. Пасько, Л. М. Прудка, A. S. Politova, Ю. А. Пуйко, А. Г. Пишна, В. Г. Пядишев, Г. В. Форос, Г. М. Собко, Н. В. Крохмаль, К. С. Стоянов, А. О. Сухарєва, Т. В. Волошанівська, О. С. Тарасенко, А. В. Терлецький, Чепік-О. С. Трегубенко, В. В. Чернобук, М. М. Чернов, Л. І. Шаповал, А. О. Шульга

Рецензенти:

Джафарова Олена В'ячеславівна – завідувач кафедри адміністративної діяльності Харківського національного університету університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Денисова Аліна Володимирівна – завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Магновський Ігор Йосипович – професор кафедри міжнародного, конституційного та адміністративного права Івано-Франківського інституту «Одеська юридична академія»

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 7 від 30 червня 2026 року)

З-38 **Захист** прав дитини в умовах збройної агресії : колективна монографія / В. Є. Барба та ін. – Львів-Торунь : Liha-Pres, 2026. – 842 с.

ISBN 978-966-397-661-7

DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-661-7

Важливою складовою діяльності органів державної влади є захист прав та найкращих інтересів дитини. Охорона дитинства в Україні є загальнонаціональним пріоритетом, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави. Основною метою охорони дитинства є забезпечення правового, соціального та фізичного захисту дітей, створення сприятливих умов для їхнього повноцінного життя, виховання й розвитку, а також гарантування захисту від усіх форм насильства, експлуатації, дискримінації та інших негативних чинників.

Колективна монографія «Захист прав дитини в умовах збройної агресії» має наукову та практичну мету, спрямовану на комплексне вивчення і вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням прав і свобод дітей в Україні в умовах воєнного стану. Важливість дослідження посилюється й тим, що держава продовжує формувати нові механізми задля реагування на виклики війни. Колективна монографія є актуальним, змістовним та практично орієнтованим виданням, що відповідає сучасним науковим, методичним і правовим вимогам. У ній вдало поєднано аналітичний огляд нормативно-правової бази, наукові підходи до розуміння захисту прав дитини та прикладні рекомендації щодо реалізації принципів рівності у щоденній роботі суб'єктів захисту прав дітей.

Монографія має значну науково-практичну цінність, може бути використана у системі підготовки та підвищення кваліфікації працівників Національної поліції, а також в освітньому процесі закладів вищої освіти.

УДК 342.7-053.2/.6:341.3"364"

ISBN 978-966-397-661-7

© Колектив авторів, 2026

ЗМІСТ

Барба В. Є. Правові ризики та механізми захисту реалізації цивільної дієздатності дитини у цифровому середовищі 6

Бесага І. В. Адміністративно-правові проблеми міжсуб'єктної взаємодії у механізмах реагування на випадки домашнього насильства за участю дітей в умовах збройної агресії 30

Бойко А. В. Сучасні механізми сімейного влаштування дітей-сиріт в Україні: аналіз законодавчих змін та практична реалізація 59

Болгар О. В. Гарантії прав дитини на освіту в умовах воєнного стану: національний та міжнародний досвід 80

Bondarenko V. A. Legal mechanisms for ensuring the digital safety of children at educational institutions under martial law 101

Бондаренко О. В. Правові та організаційні засади шкільної медіації у сфері захисту прав дітей 115

Борщ О. А. Організація інклюзивної освіти в Україні у підготовці фахівців за спеціальністю В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа» 133

Oksana Brusakova, Tetiana Kyrychenko, Maria Viktorivna Naumenko. Civil Law Principles for the Protection of Children's Rights in the Context of Armed Aggression 158

Григоращенко О. В. Захист прав дитини в умовах збройної агресії: ризики фіктивного судового встановлення самостійного виховання дитини як способу ухилення від мобілізації 192

Гутник А. В., Луцький Т. М. Безпека дітей під час використання електросамокатів: проблеми правового регулювання та юридичної відповідальності 215

Drobyshevska Viktoriia, Babchuk Olena. Education of a tolerant attitude in preschool children in the conditions of a modern educational environment 241

Захарова О. В., Савайда О. І., Шовгенюк С. Ю. Сексуальна експлуатація дітей у цифровому середовищі: психологічні детермінанти, наслідки та протидія 264

Іллящук Д. Г. Запобігання кримінальним правопорушенням проти власності, вчиненим неповнолітніми або за їх участю, в умовах воєнного стану в Україні 291

Кавунська А. О. Служба освітньої безпеки як складова безпечного освітнього середовища в умовах воєнного стану 317

Ковальова О. В. Обов'язкова евакуація дітей у примусовий спосіб в умовах воєнного стану: адміністративно-правовий механізм захисту чи втручання в сімейне життя 330

Колєснік Т. В., Кадала В. В., Гузенко О. П. Теоретично-правові засади забезпечення права дитини на реабілітацію в умовах збройного конфлікту 353

Кирдан Б. В. Захист майнових прав дітей в умовах збройної агресії проти України: доктринальний аналіз закону України № 4824-IX 367

Ковбан А. В. Відновне правосуддя в системі захисту прав дитини в умовах збройної агресії..... 394

Корнієнко М. В. Дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах: сутність поняття та особливості соціально-правового захисту..... 412

Макаров О. В. Аспекти побудови нових стратегій захисту цифрових систем підтримки освітнього процесу у мінливому ланшафті «Когнитивних війн» 423

Маковій В. П. Реалізація змісту сімейних відносин в межах прийомної сім'ї в умовах воєнного стану..... 444

Нікітін А. А. Трансформація діяльності органів опіки та піклування в умовах воєнного стану: соціально-правовий аспект 463

Пасічник Н. О., Ріжняк Р. Я., Хитровський Д. В. Механізми захисту прав дитини в Україні в умовах воєнного стану..... 477

Пасько О. М., Прудка Л. М. Психологічні засади функціонування кімнати дружньої до опитування дитини у системі захисту прав дітей..... 503

Politova A. S. The unlawful transfer or deportation of a child, unjustified delay in the repatriation of a child, and the recruitment or use of a child to participate in armed conflict or military (combat) operations as a war crime: controversial issues of classification..... 529

Пуйко Ю. А. Захист майнових прав дитини від крадіжок і грабежів в умовах збройної агресії: кримінологічний та превентивний аспекти 553

Пишна А. Г. Особливості облаштування захисних споруд у закладах освіти як гарантія реалізації права дитини на безпечне освітнє середовище..... 569

Пядишев В. Г., Форос Г. В. Права дитини і новітні інформаційні технології в умовах збройного конфлікту 585

Собко Г. М., Крохмаль Н. В. Захист прав дітей від насильницько-статевих кримінальних правопорушень в умовах збройної агресії: кримінально-правові та правозастосовні аспекти..... 632

Стоянов К. С. Організаційно-правові засади роботи з дитиною, яка перебуває у конфлікті із законом..... 653

Сухарєва А. О., Волошанівська Т. В. Дитинство під прицілом: порушення прав дитини в умовах збройної агресії 666

Тарасенко О. С. Забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройної агресії: концепція та шляхи її реалізації..... 677

Терлецький А. В. Захист прав дитини в умовах військової агресії..... 697

Чепік-Трегубенко О. С. Принцип найкращих інтересів дитини у практиці ЄСПЛ: розвиток загальноєвропейських підходів та їх застосування в умовах збройного конфлікту в Україні 714

Чернобук В. В. Захист прав дітей ветеранів війни 734

Чернов М. М. Міжнародно-правові стандарти захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів та механізми їх реалізації 756

Шаповал Л. І. Представництво інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах збройної агресії 782

Шульга А. О. Особливості захисту прав дитини в Україні в місцях, максимально наближених до бойових дій 810

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ 836

DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-661-7-9

ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ: РИЗИКИ ФІКТИВНОГО СУДОВОГО ВСТАНОВЛЕННЯ САМОСТІЙНОГО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ ЯК СПОСОБУ УХИЛЕННЯ ВІД МОБІЛІЗАЦІЇ

Григоращенко Олександр Вікторович,
доктор філософії у галузі «Право»
працівник Державного бюро розслідувань

Вступ

Міжнародно-правова парадигма захисту дитини виходить із того, що дитина є самостійним носієм прав, а не похідним елементом сімейного чи адміністративного статусу дорослих. Декларація прав дитини 1959 року закріпила потребу дитини у любові, розумінні, сімейному піклуванні та моральній і матеріальній забезпеченості, а Конвенція про права дитини 1989 року надала цьому підходу обов'язкового міжнародно-правового характеру для України. У зв'язку з цим будь-які рішення, що стосуються сімейного статусу дитини, повинні оцінюватися через реальний, а не формальний зміст її найкращих інтересів[372, 373].

Значення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини для національного судочинства полягає у тому, що суди зобов'язані не лише посилатися на міжнародні стандарти, а й застосовувати їх як критерій перевірки пропорційності втручання у сімейне життя. У справі «Мамчур проти України» ЄСПЛ акцентував, що будь-який захід, здатний призвести до розриву або істотного обмеження сімейних зв'язків, потребує ретельного дослідження обставин справи, причому інтереси дитини мають пріоритетне значення[374, 375].

[372] Декларація прав дитини : Декларація ООН від 20.11.1959. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_384 (дата звернення: 09.07.2026).

[373] Конвенція про права дитини : Конвенція ООН від 20.11.1989. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_021 (дата звернення: 09.07.2026).

[374] Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3477-15 (дата звернення: 09.07.2026); Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004 (дата звернення: 09.07.2026).

[375] Mamchur v. Ukraine, no. 10383/09, Judgment of 16 July 2015. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156388 (accessed: 09.07.2026).

Національне законодавство конкретизує зазначений стандарт через обов'язок держави гарантувати дитині належні умови фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного та соціального розвитку. Закон України «Про охорону дитинства» закріплює рівність прав і обов'язків матері та батька щодо дитини, а також покладає на батьків і державу обов'язок забезпечення її інтересів. Отже, використання правового статусу дитини як допоміжного інструменту для досягнення мети дорослої особи суперечить природі охорони дитинства[376].

Процесуальний вимір захисту дитини передбачає, що звернення до суду має бути спрямоване на відновлення або охорону порушеного, невизнаного чи оспорюваного права, а не на створення штучної юридичної передумови для набуття дорослою особою іншого публічно-правового статусу. Тому у справах про позбавлення батьківських прав, визначення участі батьків у вихованні або встановлення факту самостійного виховання суд повинен перевіряти не лише формальну наявність документів, а й фактичний зміст сімейних відносин, реальну участь кожного з батьків у житті дитини та добросовісність обраного способу судового захисту[377, 378].

Позбавлення батьківських прав у системі сімейного права є винятковим заходом сімейно-правової відповідальності, що допускається лише за наявності передбачених законом підстав і доведеності винної поведінки одного з батьків. Саме тому такий захід не може застосовуватися як технічний засіб зміни мобілізаційного або прикордонного статусу іншого з батьків. Верховний Суд України у відповідних роз'ясненнях підкреслював необхідність повного, всебічного й об'єктивного з'ясування ставлення батьків до дитини та фактичного виконання ними батьківських обов'язків[379, 380].

---

[376] Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2402-14 (дата звернення: 09.07.2026).

[377] Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15 (дата звернення: 09.07.2026).

[378] Сімейний кодекс України : Кодекс України; Закон від 10.01.2002 № 2947-III. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2947-14 (дата звернення: 09.07.2026).

[379] Там само.

[380] Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 № 3. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0003700-07 (дата звернення: 09.07.2026).

Сімейно-правові наслідки позбавлення батьківських прав не зводяться до формального припинення окремих прав одного з батьків. Особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку утримувати дитину, а суд у відповідних випадках має вирішувати питання про стягнення аліментів. Таким чином, при ухваленні рішення суд повинен оцінювати не лише інтерес заявника, а й довгострокові майнові, виховні та психологічні наслідки для дитини[381].

Інституційною гарантією захисту прав дитини у справах, що зачіпають її сімейний статус, є діяльність органів опіки та піклування. Вони покликані не формально підтверджувати позицію однієї зі сторін, а забезпечувати суд об'єктивними відомостями щодо умов проживання, виховання, утримання дитини, її зв'язків із батьками, наявності ризиків та відповідності заявлених вимог її найкращим інтересам. Участь цих органів набуває особливої ваги у справах про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів[382, 383, 384].

Отже, нормативна модель захисту дитини у сімейному та цивільному процесуальному праві є цілісною системою гарантій, що поєднує міжнародні стандарти, матеріально-правові приписи сімейного законодавства, процесуальні вимоги судового розгляду та обов'язкову участь спеціально уповноважених органів. Порушення хоча б одного з цих елементів, особливо за умов воєнного стану, створює ризик підміни справжнього захисту дитини формальним судовим документом.

Повномасштабна збройна агресія проти України актуалізувала для правової системи питання, у яких одночасно перетинаються конституційний обов'язок захисту Вітчизни, особливий режим реалізації окремих прав людини, сімейно-правові гарантії дитини

---

[381] Сімейний кодекс України : Кодекс України; Закон від 10.01.2002 № 2947-III. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2947-14 (дата звернення: 09.07.2026).

[382] Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2342-15 (дата звернення: 09.07.2026).

[383] Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 24.09.2008 № 866. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/866-2008-п (дата звернення: 09.07.2026).

[384] Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/280/97-вр (дата звернення: 09.07.2026).

та кримінально-правова охорона публічних інтересів держави. У цих умовах дитина не може розглядатися як пасивний об'єкт правового регулювання або як формальна підстава для набуття дорослою особою певного правового статусу. Відповідно до міжнародного стандарту, дитина є самостійним носієм прав, а її найкращі інтереси мають бути першочерговим міркуванням у всіх діях щодо неї[385].

Українське законодавство розвиває цей підхід через систему спеціальних гарантій охорони дитинства, рівність прав та обов'язків батьків, обов'язок держави забезпечувати захист особистих, майнових і житлових прав дитини, а також участь органів опіки та піклування у справах, які зачіпають інтереси неповнолітніх. Саме тому рішення про позбавлення батьківських прав, встановлення факту самостійного виховання чи інше втручання у сімейні зв'язки має бути не лише формально законним, а й змістовно спрямованим на реальний захист дитини[386].

Воєнний стан створює об'єктивну потребу у тимчасових обмеженнях окремих прав і свобод, насамперед у сфері свободи пересування та перетинання державного кордону особами, на яких поширюється військовий обов'язок. Конституція України допускає можливість таких обмежень у передбачених законом випадках, але не скасовує вимоги верховенства права, пропорційності, правової визначеності та недопущення свавільного втручання у приватне і сімейне життя. Проблема набуває особливої гостроти тоді, коли сімейно-правові інститути використовуються не для забезпечення прав дитини, а для створення видимості юридичного факту, що дозволяє дорослій особі уникнути мобілізаційного обов'язку або перетнути державний кордон[387].

Європейська конвенція з прав людини та практика ЄСПЛ вимагають, щоб втручання у сімейне життя було законним, переслідувало легітимну мету та було необхідним у демократичному суспільстві; для України цей стандарт має обов'язковий характер, оскільки суди застосовують Конвенцію і практику ЄСПЛ як джерело права. У справі «Мамчур проти України» ЄСПЛ підкреслив, що заходи, здатні розривати або істотно обмежувати сімейні зв'язки, потребують ретельної

[385] Конвенція про права дитини : Конвенція ООН від 20.11.1989. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_021 (дата звернення: 08.07.2026).

[386] Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2402-14 (дата звернення: 08.07.2026).

[387] Конституція України : Конституція України; Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр (дата звернення: 08.07.2026).

перевірки всіх релевантних обставин, а найкращі інтереси дитини мають переважне значення[388, 389, 390].

Метою цього підрозділу є наукове обґрунтування меж допустимого застосування сімейно-правових механізмів у період збройної агресії та вироблення кримінально-правових критеріїв оцінки випадків, коли судові рішення про сімейний статус дитини використовуються як елемент незаконного виїзду чоловіків призовного віку за межі України. Для досягнення цієї мети визначаються міжнародно-правові та національні стандарти захисту дитини, розкриваються процесуальні гарантії справжності судового захисту, характеризуються типові ознаки фіктивного судового рішення та пропонується модель кримінально-правової і криміналістичної протидії таким діянням.

1 Міжнародні та національні стандарти захисту прав дитини в умовах збройної агресії

У міжнародному праві захист дитини в умовах збройного конфлікту ґрунтується на трьох взаємопов'язаних ідеях: дитина має особливу потребу в турботі; держава зобов'язана створити правові та інституційні механізми її захисту; будь-яке рішення, що впливає на дитину, має оцінюватися крізь призму її найкращих інтересів. Ці ідеї не обмежуються сферою гуманітарної допомоги або евакуації дітей із зони бойових дій. Вони поширюються також на сімейне судочинство, адміністративні процедури, діяльність правоохоронних органів і прикордонний контроль, якщо відповідні рішення прямо або опосередковано стосуються дитини[391].

Принцип найкращих інтересів дитини має подвійний характер. По-перше, він є матеріально-правовим критерієм: рішення повинне бути таким, що об'єктивно сприяє фізичному, психологічному, моральному, освітньому і соціальному розвитку дитини. По-друге, він

[388] Mamchur v. Ukraine, no. 10383/09, Judgment of 16 July 2015. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156388 (accessed: 08.07.2026).

[389] Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3477-15 (дата звернення: 08.07.2026).

[390] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004 (дата звернення: 08.07.2026).

[391] EU Guidelines on Children and Armed Conflict. Council of the European Union, 2024. URL: https://www.consilium.europa.eu/media/i0qneksy/eu-guidelines-human-rights-children-armed-conflicts.pdf (accessed: 08.07.2026).

є процесуальним критерієм: орган, який ухвалює рішення, повинен продемонструвати, що інтереси дитини були реально встановлені, зважені та мотивовано поставлені у центр правової оцінки. Отже, посилання на дитину без аналізу її потреб, зв'язків, умов проживання, ставлення батьків до виконання обов'язків та можливих ризиків є лише декларацією, а не дотриманням міжнародного стандарту.

Національне сімейне законодавство України втілює цей підхід через норми про рівність батьківських прав та обов'язків, обов'язок батьків піклуватися про здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток дитини, а також через можливість застосування крайнього заходу – позбавлення батьківських прав – лише за наявності визначених законом підстав. За своїм змістом позбавлення батьківських прав не може бути технічним засобом для отримання дорослою особою переваг у сфері мобілізації чи перетинання кордону. Це виключний захід сімейно-правової відповідальності, який має наслідком глибоке втручання у сімейне життя і допустимий лише тоді, коли він відповідає реальному інтересу дитини[392].

Судове встановлення факту самостійного виховання дитини також має розглядатися не як проста констатація бажаної для заявника обставини, а як юридичне підтвердження реального стану сімейних відносин. Якщо один із батьків фактично проживає разом з іншим, спільно веде побут, бере участь у вихованні дитини, або якщо інший із батьків не був належно повідомлений і позбавлений можливості надати пояснення, то судове рішення не може вважатися таким, що правомірно відображає інтереси дитини[393].

Особлива роль органу опіки та піклування полягає в тому, що він має забезпечити суд об'єктивною інформацією про дитину, її сімейне оточення, умови проживання, наявність або відсутність ризиків для розвитку, а також про те, чи відповідає заявлений спосіб захисту її інтересам. Участь цього органу у справах, які зачіпають права дитини, не може бути формальною або заміненою загальною довідкою. Потрібен змістовний висновок, підготовлений після перевірки обставин, з урахуванням позиції дитини, якщо її вік і розвиток дозволяють її висловити[394].

---

[392] Сімейний кодекс України : Кодекс України; Закон від 10.01.2002 № 2947-III. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2947-14 (дата звернення: 08.07.2026).

[393] Там само.

[394] Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/866-2008-п (дата звернення: 08.07.2026).

У цьому контексті важливим є розмежування двох ситуацій. Перша ситуація – справжній сімейний конфлікт або реальна відсутність одного з батьків, коли судове рішення необхідне для стабілізації становища дитини, забезпечення її утримання, навчання, лікування, безпеки та належного представництва. Друга ситуація – штучно створена юридична конструкція, коли документи, заяви і процесуальна поведінка сторін узгоджені не навколо потреб дитини, а навколо потреби дорослого одержати правову підставу для виїзду за кордон. Саме друга ситуація становить предмет підвищеної кримінально-правової уваги.

В умовах воєнного стану держава має право встановлювати особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування та визначати категорії осіб, які можуть перетинати державний кордон. Такі обмеження випливають із необхідності оборони держави, але вони повинні реалізовуватися у спосіб, передбачений законом, і не можуть виправдовувати свавільне позбавлення дитини сімейних зв'язків або підміну правосуддя адміністративною доцільністю[395].

Законодавство про мобілізаційну підготовку та мобілізацію передбачає відстрочку для окремих категорій осіб, зокрема для тих, хто самостійно виховує дитину або має дитину за певних умов, пов'язаних зі статусом другого з батьків. Сам факт існування таких соціально обумовлених гарантій є виправданим, адже держава не повинна залишати дитину без належного догляду. Однак саме тому ці гарантії мають застосовуватися лише до реальних життєвих ситуацій, а не до фіктивних правових конструкцій[396].

Правила перетинання державного кордону деталізують документи та підстави, за яких особи можуть виїжджати з України у період дії воєнного стану. Якщо судове рішення про сімейний статус використовується як документ, що відкриває можливість виїзду, воно набуває значення не лише для приватних сімейних відносин, а й для публічної сфери прикордонного контролю та обороноздатності держави. Тому вимоги до його достовірності, законності й мотивованості мають бути особливо високими[397].

[395] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19 (дата звернення: 08.07.2026).

[396] Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3543-12 (дата звернення: 08.07.2026).

[397] Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 № 57. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/57-95-п (дата звернення: 08.07.2026).

Збройна агресія посилює вразливість дітей у кількох вимірах. Дитина може втратити звичне середовище, бути переміщеною, переживати травматичний досвід, страждати від розриву соціальних і родинних зв'язків, а також ставати об'єктом маніпуляцій з боку дорослих. Тому правовий порядок має реагувати не лише на прямі посягання проти дитини, а й на приховані форми використання її правового статусу в інтересах інших осіб.

Міжнародні звіти щодо становища дітей в Україні після 24 лютого 2022 року підтверджують, що збройна агресія створила масштабні ризики для життя, розвитку, освіти, сімейного середовища та ідентичності дітей. У такій ситуації держава повинна запроваджувати підвищені процесуальні гарантії в будь-якому провадженні, де дитина може втратити контакт із одним із батьків або де рішення про дитину може бути використане для інших, не пов'язаних із нею цілей[398].

У науковій літературі звертається увага на те, що українська система захисту дітей є міжгалузевою: вона охоплює сімейне, цивільне, адміністративне, кримінальне та процесуальне право, а в умовах війни має адаптуватися до нових ризиків без втрати пріоритету прав дитини. Це означає, що проблема фіктивного судового встановлення самостійного виховання дитини не може бути вирішена лише в межах прикордонного контролю або лише через кримінальне переслідування. Вона потребує посилення якості сімейного судочинства, належного функціонування органів опіки та піклування, цифрової доброчесності судових систем і ефективної міжвідомчої перевірки документів[399].

Порівняльно-правовий аналіз практики європейських судових інституцій також демонструє, що критерій найкращих інтересів дитини не може бути механічною формулою. Він потребує індивідуалізованої оцінки, а його невизначеність компенсується процесуальними гарантіями: мотивуванням, участю компетентних органів, врахуванням думки дитини, доказовою перевіркою та можливістю судового контролю[400].

Отже, у сфері захисту дитини в умовах збройної агресії ключовим є не лише питання, чи існує певна правова підстава, а й питання, для чого

[398] The impact of the armed conflict and occupation on children's rights in Ukraine: 24 February 2022 – 31 December 2024. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 2025. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-04/2025-03-21%20OHCHR%20Report%20on%20Children%27s%20Rights%20in%20Ukraine.pdf (accessed: 08.07.2026).

[399] Dikovska I. Child protection in Ukraine: family law frameworks and the application of the 1996 Hague Convention. International Journal of Law, Policy and the Family. 2026. Vol. 40, Issue 1. Article ebag004. DOI: 10.1093/lawfam/ebag004

[400] Lonardo L. The best interests of the child in the case law of the Court of Justice of the European Union. Maastricht Journal of European and Comparative Law. 2022. Vol. 29, Issue 5. P. 596–614. DOI: 10.1177/1023263X221144829

вона використовується. Якщо судове рішення справді захищає дитину, воно є проявом правосуддя. Якщо ж воно створене або використане для обходу мобілізаційних обмежень, то воно водночас дискредитує судову владу, порушує права дитини та може утворювати ознаки кримінально караної поведінки.

2 Процесуальні гарантії справжності судового захисту дитини та ознаки його фіктивізації

Судове рішення у справі, що стосується дитини, має особливу природу. Воно не тільки вирішує спір або підтверджує юридичний факт між дорослими особами, а й формує правове середовище, в якому дитина житиме, виховуватиметься, отримуватиме утримання, медичну допомогу та освіту. Тому формальний підхід до таких справ є неприйнятним. Суд повинен переконатися, що обраний спосіб захисту не є штучним, не приховує узгодженого обходу закону і не погіршує становище дитини.

Цивільне процесуальне законодавство встановлює вимоги до підсудності, відкриття провадження, повідомлення учасників справи, подання відзиву, дослідження доказів, участі третіх осіб та ухвалення заочного рішення. У сімейних справах ці вимоги не мають спрощуватися лише тому, що сторони зовнішньо не заперечують одна проти одної. Навпаки, відсутність реального спору в умовах можливого отримання правових переваг одним із батьків може бути індикатором потреби у ретельнішій перевірці[401].

Ознаками можливої фіктивізації судового захисту можуть бути: надмірно швидкий розгляд справи без очевидної невідкладності для дитини; відсутність належних доказів фактичного ухилення одного з батьків від виконання обов'язків; відсутність повноцінного висновку органу опіки та піклування; використання однотипних позовних заяв; повторюваність однакових процесуальних сценаріїв; невідповідність заявлених обставин даним про спільне проживання або спільне ведення господарства; подання до суду документів через посередників; відсутність реальної комунікації сторін із судом; невмотивованість рішення щодо інтересів дитини.

Особливої уваги потребує участь органу опіки та піклування. Наявність такого органу у справі не може бути декоративною. Якщо орган

[401] Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15 (дата звернення: 08.07.2026).

фактично не здійснив обстеження умов проживання, не перевірив інформацію про участь обох батьків у вихованні, не оцінив ризики для дитини і не надав обґрунтованого висновку, судове рішення втрачає важливу гарантію достовірності. Для справ про позбавлення батьківських прав або встановлення самостійного виховання це має вирішальне значення[402].

Позбавлення батьківських прав є крайнім заходом. Його не можна прирівнювати до технічного оформлення факту розлучення або зміни статусу одного з батьків. Для застосування такого заходу необхідно довести винну поведінку батька або матері, свідоме нехтування обов'язками, тривалу або істотну шкоду для дитини чи інші передбачені законом підстави. Саме по собі бажання другого з батьків отримати певний правовий статус не може бути підставою для настільки глибокого втручання у сімейні відносини.

Встановлення факту самостійного виховання також потребує не формального, а фактичного аналізу. Суд має встановити, хто реально забезпечує щоденне проживання дитини, харчування, навчання, медичний супровід, комунікацію зі школою, виховний процес, дозвілля, психологічну підтримку. Якщо ці функції фактично здійснюються обома батьками або якщо другий із батьків не був відсторонений від виховання, то юридичний факт самостійного виховання є сумнівним.

У період дії воєнного стану суд повинен оцінювати не лише приватноправовий зміст заявлених вимог, а й можливість їх використання у публічно-правовій сфері. Це не означає, що суд має відмовляти у захисті дитини через мобілізаційний статус одного з батьків. Однак суд має переконатися, що предметом справи є справжній інтерес дитини, а не приховане створення документа для перетинання кордону.

Особливе значення має дотримання строків і права сторін на участь у процесі. Якщо рішення ухвалюється фактично у строки, які унеможливлюють подання відзиву, доказів або пояснень, виникає ризик порушення принципів змагальності та рівності сторін. У сімейних справах це може мати додатковий наслідок: суд не отримує повної інформації про дитину, а тому не здатен якісно оцінити її найкращі інтереси[403].

Фіктивність у таких справах не завжди означає повну відсутність судового провадження. Вона може проявлятися у вибірковому або удаваному дотриманні процедури, коли окремі документи в справі існують, але вони

[402] Сімейний кодекс України : Кодекс України; Закон від 10.01.2002 № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2947-14 (дата звернення: 08.07.2026).

[403] Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15 (дата звернення: 08.07.2026).

не відображають реальної перевірки обставин. Наприклад, у матеріалах може бути рішення, але відсутні докази належного повідомлення, фактичної участі органу опіки, дослідження умов проживання або реальної оцінки поведінки другого з батьків.

Слід також враховувати, що дитина у таких схемах може зазнавати специфічної шкоди. Навіть якщо вона фізично не переміщується або не вилучається із сім'ї, її правовий статус використовується без урахування її потреб. Формальне позбавлення одного з батьків батьківських прав або встановлення самостійного виховання може вплинути на подальші аліментні, спадкові, житлові, освітні, психологічні та комунікативні аспекти життя дитини. Тому теза про відсутність шкоди є необґрунтованою.

З процесуальної точки зору належна модель судового захисту має включати: перевірку підсудності; встановлення реального місця проживання сторін і дитини; належне повідомлення всіх учасників; обов'язкове залучення органу опіки та піклування; витребування висновку про умови проживання і виховання; дослідження доказів участі кожного з батьків у житті дитини; оцінку можливих мотивів заявника; мотивоване пояснення, чому обраний спосіб захисту відповідає найкращим інтересам дитини.

Судова влада в умовах воєнного стану повинна діяти виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, визначені законом. Закон про судоустрій і статус суддів закріплює обов'язок забезпечення права на справедливий суд, незалежність, безсторонність і своєчасність розгляду справ. Тому участь суддів або працівників апарату суду у створенні фіктивних судових документів, якщо така участь доведена, становить не лише дисциплінарну чи етичну проблему, а й потенційну кримінально-правову загрозу для основ правосуддя[404].

Інформаційні системи суду також набувають доказового значення. Автоматизований розподіл справ, реєстрація документів, час створення та редагування проєктів рішень, направлення повідомлень, відомості про доступ користувачів до системи, журнали дій у Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі або інших підсистемах можуть підтверджувати або спростовувати реальність судового провадження. Якщо дані системи не відповідають процесуальним документам, це може бути індикатором службового підроблення або втручання в автоматизовані системи.

[404] Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1402-19 (дата звернення: 08.07.2026).

Для правозастосування важливо не допустити двох крайнощів. Перша крайність – автоматичне ототожнення будь-якого рішення про самостійне виховання з протиправною схемою. Такий підхід порушив би права реальних одиноких батьків і дітей, які потребують захисту. Друга крайність – формальне прийняття будь-якого рішення без перевірки його змісту і контексту. Обидві крайнощі несумісні з принципом верховенства права.

Оптимальною є ризик-орієнтована модель: кожне рішення оцінюється індивідуально, але за наявності сукупності індикаторів фіктивності включаються додаткові механізми перевірки. Такими індикаторами можуть бути масовість однотипних справ, нетипова швидкість розгляду, повторюваність складу учасників або посередників, неприродна процесуальна пасивність відповідача, відсутність органу опіки, розбіжності в адресах, даних про проживання або відомостях прикордонного перетину.

Таким чином, справжність судового захисту дитини визначається не назвою рішення і не наявністю печатки чи реєстраційного номера, а якістю процесу, змістом доказів, реальністю встановлених обставин і відповідністю результату найкращим інтересам дитини. Саме ця теза має бути центральною для судів, правоохоронних органів і органів прикордонного контролю.

3 Кримінально-правова та криміналістична оцінка схем незаконного виїзду з використанням статусу дитини

Кримінально-правова оцінка фіктивного використання судових рішень у сфері сімейних правовідносин повинна будуватися не на припущенні про неправомірність будь-якого виїзду, а на встановленні конкретних ознак складу кримінального правопорушення. Обов'язковими є доказування об'єктивної сторони, суб'єктивної сторони, ролі кожного учасника, причинного зв'язку між діями та наслідками, а також усвідомлення особами того, що дитина та судове рішення використовуються не для правомірного захисту, а для обходу вимог правового режиму воєнного стану.

Базовим складом у таких ситуаціях може бути незаконне переправлення осіб через державний кордон України, якщо доведено, що особа сприяла незаконному перетинанню кордону порадами, вказівками, наданням документів, усуненням перешкод або іншими засобами. Наявність судового рішення не виключає складу злочину, якщо

це рішення є результатом підроблення, службового зловживання, фіктивного провадження або завідомо неправдивого встановлення обставин[405].

Водночас кримінально-правова кваліфікація не повинна підмінятися загальним моральним осудом. Якщо особа дійсно самостійно виховує дитину, а судове рішення відображає реальний стан справ, використання цього рішення для перетинання кордону не може саме по собі визнаватися кримінальним. Ключове значення має доведеність фіктивності, умислу і спрямованості дій на незаконний результат.

За наявності втручання в автоматизовану систему документообігу суду або внесення до неї неправдивих відомостей може постати питання про кваліфікацію за статтею 376-1 КК України. Якщо ж службова особа складає або видає завідомо неправдивий офіційний документ, можливе застосування статті 366 КК України. Якщо дії спрямовані на зрив або перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України чи інших військових формувань в особливий період, за наявності всіх ознак складу може розглядатися і стаття 114-1 КК України[406].

Не виключаються також інші склади кримінальних правопорушень залежно від конкретної ролі учасників: зловживання владою або службовим становищем, одержання неправомірної вигоди, зловживання впливом, пособництво, організація або вчинення кримінального правопорушення групою осіб. Однак кожен із цих складів потребує самостійного доказування, а конкуренція норм має вирішуватися з урахуванням фактичного змісту дій, об'єкта посягання і спеціальних ознак суб'єкта.

Типова схема може містити кілька функціональних ролей: організатор, який шукає зацікавлених осіб; посередник, який збирає документи та передає інформацію; особа, яка готує або подає процесуальні документи; службова особа або працівник апарату, який забезпечує рух справи; суддя або інша службова особа, яка ухвалює або оформлює неправосудний за змістом документ; особа, яка використовує рішення для перетинання кордону. Така багаторівнева структура вимагає кваліфікації ролей за правилами співучасті, а не механічного ототожнення всіх учасників.

Криміналістичне значення мають документи, цифрові сліди та поведінкові індикатори. До документальних джерел належать позовні заяви, заяви про визнання позову, ухвали про відкриття провадження, докази

[405] Кримінальний кодекс України : Кодекс України; Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14 (дата звернення: 08.07.2026).

[406] Там само.

повідомлення сторін, висновки органів опіки, акти обстеження умов проживання, судові рішення, дані про набрання законної сили, копії документів, подані до органів прикордонного контролю. До цифрових слідів належать журнали автоматизованих систем, метадані файлів, електронне листування, повідомлення у месенджерах, записи телефонних з'єднань, дані банківських операцій і логістичні відправлення документів.

Кримінальне процесуальне доказування має бути спрямоване на встановлення не лише факту виїзду особи за кордон, а й походження та правової якості документа, який став підставою такого виїзду. Потрібно перевірити, чи існувало реальне судове провадження, чи були належно повідомлені учасники, чи брала участь служба у справах дітей, чи відповідає рішення фактичним обставинам, чи було воно використане саме для перетинання кордону, а також чи усвідомлювали учасники протиправний характер схеми[407].

Важливим є питання причинного зв'язку. Якщо судове рішення було лише одним із документів, але не мало значення для перетинання кордону, кримінально-правова оцінка може відрізнятися. Якщо ж саме рішення створило у прикордонного органу підставу для пропуску особи, причинний зв'язок між фіктивним судовим документом і незаконним результатом набуває безпосереднього значення. Це має підтверджуватися матеріалами прикордонного контролю, показаннями службових осіб, копіями поданих документів, електронними записами та іншими доказами.

Суб'єктивна сторона таких діянь зазвичай характеризується прямим умислом, оскільки учасники схеми усвідомлюють, що створюють або використовують документ не для захисту дитини, а для обходу мобілізаційного обов'язку. Однак умисел не може презюмуватися. Він встановлюється через листування, переговори про оплату, інструкції щодо пакета документів, домовленості про строки отримання рішення, повторюваність дій, розподіл ролей, неправдивість поданих відомостей і поведінку після отримання рішення.

Вартісний або корупційний компонент, якщо він наявний, не повинен відволікати від центрального об'єкта посягання – дитини та правосуддя. Неправомірна вигода може бути доказом організованості й умислу, але шкода полягає не лише у порушенні правил мобілізації. Вона також полягає у дискредитації судового захисту дитини, підриві довіри до правосуддя та можливому юридичному погіршенні становища неповнолітнього.

[407] Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17 (дата звернення: 08.07.2026).

Під час розслідування необхідно уникати повторної віктимізації дитини. Допит дитини, психологічне обстеження або інші слідчі дії за її участю мають проводитися лише за наявності потреби, у спосіб, що відповідає її віку, стану та інтересам. У багатьох випадках достатньо аналізу документів, інформації від органів опіки, навчальних закладів, медичних установ, сусідів, родичів та інших дорослих джерел. Дитина не повинна нести тягар доведення неправомірної поведінки дорослих[408].

Травма війни та правова невизначеність сімейного середовища можуть посилювати психологічні ризики для дітей, тому кримінальне провадження має враховувати принцип мінімізації шкоди та потребу в міждисциплінарній підтримці. Це особливо важливо тоді, коли дитина дізнається, що її сімейний статус був використаний як інструмент протиправної домовленості[409].

Для запобігання таким схемам доцільно впровадити кілька практичних запобіжників. По-перше, у справах про позбавлення батьківських прав і самостійне виховання під час воєнного стану суди мають посилено мотивувати реальність інтересу дитини. По-друге, органи опіки мають надавати не шаблонні, а індивідуалізовані висновки. По-третє, прикордонні органи повинні мати можливість перевіряти не лише наявність рішення, а й його актуальність, законну силу та відсутність очевидних ознак підроблення. По-четверте, правоохоронні органи мають аналізувати масові однотипні рішення як можливі індикатори системної схеми.

Профілактичне значення має також підвищення доброчесності цифрового судочинства. Автоматизований розподіл справ, фіксація процесуальних дій, реєстрація доступу до електронних документів, перевірка часу створення судових актів і неможливість несанкціонованого редагування після ухвалення рішення зменшують ризик виготовлення фіктивних документів. Разом із цим цифрові інструменти не замінюють професійної відповідальності судді та апарату суду.

Потрібно також підкреслити, що боротьба з такими схемами не повинна перетворюватися на підозріле ставлення до кожного одинокого батька. Право на сімейне життя, захист дитини, можливість отримання відстрочки або перетинання кордону у передбачених законом випадках є легітимними. Завдання держави полягає не в обмеженні законних гарантій, а в недопущенні їх комерціалізації та фіктивного використання.

[408] Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17 (дата звернення: 08.07.2026).

[409] Frankova I. Inclusion of Ukrainian War-Exposed Children in Reparative Justice: A Trauma-Informed Perspective. *Psychiatry*. 2025. DOI: 10.1080/00332747.2025.2530348

Таким чином, кримінально-правова та криміналістична оцінка аналізованих діянь має ґрунтуватися на балансі: з одного боку, держава повинна ефективно протидіяти незаконному виїзду та корупційним схемам; з іншого боку, вона не може ставити під сумнів реальні права дітей і батьків, які потребують захисту. Вирішальним критерієм є не сам факт судового рішення, а його реальність, законність, мотивованість і спрямованість на дитину.

Ілюстративним для аналізованої проблематики є механізм, за якого сімейно-правові рішення використовуються не як засіб захисту дитини, а як елемент обходу правового режиму воєнного стану. Правовою передумовою виникнення таких ризиків є особливий режим оборони держави, за якого органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування надаються додаткові повноваження для забезпечення національної безпеки, а окремі конституційні права можуть бути тимчасово обмежені у спосіб, передбачений законом[410].

Воєнний стан в Україні було введено Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затвердженим Законом України № 2102-IX. Подальше продовження строку дії цього правового режиму зумовлює необхідність оцінювати відповідні сімейно-правові та прикордонні ситуації не ізольовано, а в контексті публічного інтересу обороноздатності держави та одночасного обов'язку забезпечувати права дитини[411].

Конституційне право особи вільно залишати територію України не є абсолютним. Воно реалізується з урахуванням можливості встановлення законом обмежень в умовах воєнного або надзвичайного стану. Водночас такі обмеження не усувають вимог законності, пропорційності та недопущення свавільного втручання у приватне і сімейне життя. Саме тому судове рішення, яке стосується дитини і водночас може бути використане для перетинання кордону, потребує підвищеного стандарту перевірки[412].

Обмеження виїзду військовозобов'язаних осіб у період мобілізації пов'язане з виконанням конституційного обов'язку захисту Вітчизни, однак

[410] Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1932-12 (дата звернення: 09.07.2026); Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19 (дата звернення: 09.07.2026).

[411] Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/64/2022 (дата звернення: 09.07.2026); Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2102-20 (дата звернення: 09.07.2026).

[412] Конституція України : Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр (дата звернення: 09.07.2026).

законодавство одночасно передбачає соціально обумовлені винятки, зокрема для осіб, які реально самостійно виховують дитину або мають інші сімейні обставини, прямо визначені законом. Відповідно, правозастосування має відмежовувати дійсні сімейні підстави для відстрочки чи виїзду від штучно створених документальних конструкцій[413, 414].

У межах можливої протиправної моделі предметом кримінально-правової оцінки можуть бути узгоджені дії осіб, спрямовані на підготовку та використання судових рішень про розірвання шлюбу, позбавлення одного з батьків батьківських прав або встановлення факту самостійного виховання дитини без реального з'ясування сімейних обставин. Науково коректним є розгляд таких ситуацій не як доведеного факту щодо кожної справи, а як кримінально-правового ризику, який потребує доказування у конкретному кримінальному провадженні.

Ознаками фіктивізації судового захисту можуть виступати: відсутність фактичної участі органу опіки та піклування, порушення правил підсудності, непропорційно швидкий розгляд справи без належної процесуальної необхідності, ненадання сторонам реальної можливості подати відзив, пояснення або докази, однотипність процесуальних документів, а також невідповідність установлених судом обставин фактичному спільному проживанню подружжя чи спільній участі обох батьків у вихованні дитини. Такі індикатори мають оцінюватися у сукупності, з урахуванням вимог цивільного процесуального та сімейного законодавства[415, 416, 417].

У випадку доведення відповідних обставин можлива кримінально-правова оцінка за сукупністю норм Кримінального кодексу України. Зокрема, за наявності доказів сприяння незаконному перетинанню державного

[413] Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2232-12 (дата звернення: 09.07.2026); Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3543-12 (дата звернення: 09.07.2026).

[414] Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України : Постанова Кабінету Міністрів України; Правила від 27.01.1995 № 57. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/57-95-п (дата звернення: 09.07.2026).

[415] Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15 (дата звернення: 09.07.2026).

[416] Сімейний кодекс України : Кодекс України; Закон від 10.01.2002 № 2947-III. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2947-14 (дата звернення: 09.07.2026).

[417] Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 24.09.2008 № 866. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/866-2008-п (дата звернення: 09.07.2026).

кордону може поставати питання про застосування ст. 332 КК України; у разі втручання в автоматизовані системи суду або внесення до них неправдивих відомостей – ст. 376-1 КК України; у разі складання чи видачі завідомо неправдивого офіційного документа службовою особою – ст. 366 КК України; за наявності ознак перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України чи інших військових формувань в особливий період – ст. 114-1 КК України. При цьому кваліфікація має здійснюватися лише після встановлення всіх ознак складу кримінального правопорушення, ролі кожного учасника та форми вини[418].

Доказування у таких провадженнях повинно бути спрямоване на встановлення реальності судового розгляду, походження та правової якості судового рішення, факту його використання під час прикордонного контролю, а також причинного зв'язку між створенням відповідного документа і незаконним результатом. Значення можуть мати матеріали цивільної справи, журнали автоматизованих систем документообігу суду, дані Єдиного державного реєстру судових рішень, документи органів опіки та піклування, інформація Державної прикордонної служби України, електронне листування, фінансові операції та інші допустимі докази[419, 420].

За результатами узагальнення інформації з реєстру судових рішень може бути встановлено масовість однотипних рішень упродовж 2023–2024 років, що саме по собі не доводить злочинний характер кожного провадження, однак становить кримінологічний та криміналістичний індикатор для подальшої перевірки. Аналогічно відомості про виїзд окремих чоловіків призовного віку за межі України після отримання таких рішень потребують процесуального підтвердження даними прикордонного контролю, матеріалами кримінального провадження та іншими доказами, які відповідають критеріям належності, допустимості й достовірності.

Питання підслідності у таких кримінальних провадженнях має вирішуватися з урахуванням суб'єкта й характеру можливого кримінального правопорушення. Якщо йдеться про діяння, імовірно вчинені суддею,

[418] Кримінальний кодекс України : Кодекс України; Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14 (дата звернення: 09.07.2026).

[419] Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17 (дата звернення: 09.07.2026).

[420] Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.12.2005 № 3262-IV. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3262-15 (дата звернення: 09.07.2026).

працівником правоохоронного органу або іншою службовою особою, визначення органу досудового розслідування здійснюється відповідно до правил ст. 216 КПК України. Такий підхід забезпечує інституційну неупередженість розслідування та відповідає публічному інтересу у захисті правосуддя, обороноздатності держави і прав дитини[421].

Висновки

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що захист прав дитини в умовах збройної агресії має розглядатися не лише як гуманітарний або соціальний напрям державної політики, а як комплексний правовий режим, який охоплює сімейне, процесуальне, кримінальне, адміністративне та прикордонне законодавство. У цьому режимі дитина є самостійним носієм прав, а не формальною юридичною підставою для набуття дорослою особою певних переваг.

Сімейно-правові інститути розірвання шлюбу, позбавлення батьківських прав і встановлення факту самостійного виховання дитини є законними та необхідними засобами захисту лише тоді, коли вони відповідають реальним обставинам і спрямовані на забезпечення найкращих інтересів дитини. Їх використання для створення штучної підстави перетинання державного кордону в умовах воєнного стану спотворює призначення цих інститутів і створює ризик порушення прав дитини.

Критеріями відмежування правомірного судового захисту від фіктивної правової конструкції є: реальність сімейних обставин, наявність доказів участі або неучасті кожного з батьків у вихованні, належне повідомлення сторін, змістовна участь органу опіки та піклування, дотримання процесуальних строків, індивідуалізоване мотивування рішення, відсутність ознак масовості або шаблонності, а також відповідність рішення фактичним потребам дитини.

Кримінально-правова кваліфікація таких схем можлива за статтями про незаконне переправлення осіб через державний кордон, втручання в автоматизовані системи суду, службове підроблення, перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інші суміжні склади залежно від конкретних обставин. Однак вона потребує доведення не лише факту використання судового рішення, а й фіктивності

[421] Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17 (дата звернення: 09.07.2026).

відповідних обставин, умислу учасників, ролі кожного суб'єкта та причинного зв'язку між документом і незаконним результатом.

Для підвищення ефективності протидії доцільно застосовувати ризик-орієнтований підхід: не ставити під сумнів кожне рішення щодо дитини, але посилювати перевірку там, де наявні індикатори фіктивності. Такий підхід дає змогу одночасно захищати реальних одиноких батьків і дітей та виявляти випадки маніпулятивного використання сімейного судочинства.

Найважливішим практичним напрямом є міжвідомча взаємодія судів, органів опіки та піклування, органів прокуратури, органів досудового розслідування, Державної прикордонної служби та органів, що забезпечують функціонування судових інформаційних систем. Лише поєднання належного сімейного судочинства, цифрової доброчесності, якісного документування та кримінально-правової реакції здатне запобігти перетворенню прав дитини на інструмент протиправного ухилення від мобілізації.

Отже, у період збройної агресії правова держава повинна одночасно забезпечувати обороноздатність і не допускати девальвації прав дитини. Будь-яке судове рішення, яке стосується дитини, має бути не формальним документом, а результатом справедливого, мотивованого і доказово підтвердженого процесу, спрямованого на її реальний добробут.

Анотація

У підрозділі досліджено проблему використання сімейно-правових механізмів захисту дитини не за їх прямим призначенням, а як формального інструменту для легалізації виїзду за межі України чоловіків призовного віку в умовах збройної агресії та дії воєнного стану. Обґрунтовано, що судові рішення про розірвання шлюбу, позбавлення одного з батьків батьківських прав або встановлення факту самостійного виховання дитини можуть відповідати стандарту найкращих інтересів дитини лише за умови реального, повного і змагального судового розгляду. Доведено, що формальне або фіктивне використання цих інститутів становить подвійну загрозу: воно підриває мобілізаційну спроможність держави та одночасно перетворює дитину на засіб досягнення неправомірної мети дорослих. Розкрито значення участі органу опіки та піклування, перевірки фактичних сімейних обставин, належного повідомлення сторін, дотримання процесуальних строків і мотивованості судового рішення. Запропоновано кримінально-правову модель оцінки таких діянь із урахуванням можливої кваліфікації за статтями 332, 376-1, 366, 114-1 КК України та суміжними складами за наявності відповідних доказів.

Сформульовано критерії відмежування правомірного судового захисту дитини від зловживання правом і фіктивного правосуддя. Особливу увагу приділено доказуванню умислу, причинного зв'язку між неправомірним судовим рішенням та незаконним перетинанням кордону, а також запобіганню повторній віктимізації дитини у кримінальному провадженні. Зроблено висновок про необхідність міжвідомчої взаємодії судів, органів опіки та піклування, Державної прикордонної служби, органів досудового розслідування та органів прокуратури для забезпечення балансу між обороноздатністю держави і пріоритетом прав дитини.

Ключові слова: права дитини, найкращі інтереси дитини, збройна агресія, воєнний стан, мобілізація, позбавлення батьківських прав, самостійне виховання дитини, фіктивне судове рішення, незаконне переправлення осіб через державний кордон, кримінально-правова кваліфікація.

Література

1. Декларація прав дитини : Декларація ООН від 20.11.1959. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_384 (дата звернення: 09.07.2026).
2. Конвенція про права дитини : Конвенція ООН від 20.11.1989. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_021 (дата звернення: 09.07.2026).
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3477-15 (дата звернення: 09.07.2026).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004 (дата звернення: 09.07.2026).
5. Mamchur v. Ukraine, no. 10383/09, Judgment of 16 July 2015. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156388 (accessed: 09.07.2026).
6. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2402-14 (дата звернення: 09.07.2026).
7. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15 (дата звернення: 09.07.2026).
8. Сімейний кодекс України : Кодекс України; Закон від 10.01.2002 № 2947-III. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2947-14 (дата звернення: 09.07.2026).
9. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007

№ 3. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0003700-07 (дата звернення: 09.07.2026).
10. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2342-15 (дата звернення: 09.07.2026).
11. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 24.09.2008 № 866. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/866-2008-п (дата звернення: 09.07.2026).
12. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/280/97-вр (дата звернення: 09.07.2026).
13. Конституція України : Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр (дата звернення: 09.07.2026).
14. EU Guidelines on Children and Armed Conflict. Council of the European Union, 2024. URL: https://www.consilium.europa.eu/media/i0qneksy/eu-guidelines-human-rights-children-armed-conflicts.pdf (accessed: 09.07.2026).
15. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19 (дата звернення: 09.07.2026).
16. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3543-12 (дата звернення: 09.07.2026).
17. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України : Постанова Кабінету Міністрів України; Правила від 27.01.1995 № 57. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/57-95-п (дата звернення: 09.07.2026).
18. The impact of the armed conflict and occupation on children's rights in Ukraine: 24 February 2022 – 31 December 2024. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 2025. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-04/2025-03-21%20OHCHR%20Report%20on%20Children%27s%20Rights%20in%20Ukraine.pdf (accessed: 09.07.2026).
19. Dikovska I. Child protection in Ukraine: family law frameworks and the application of the 1996 Hague Convention. *International Journal of Law, Policy and the Family*. 2026. Vol. 40, Issue 1. Article ebag004. DOI: 10.1093/lawfam/ebag004
20. Lonardo L. The best interests of the child in the case law of the Court of Justice of the European Union. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*. 2022. Vol. 29, Issue 5. P. 596–614. DOI: 10.1177/1023263X221144829
21. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1402-19 (дата звернення: 09.07.2026).

22. Кримінальний кодекс України : Кодекс України; Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14 (дата звернення: 09.07.2026).
23. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17 (дата звернення: 09.07.2026).
24. Frankova I. Inclusion of Ukrainian War-Exposed Children in Reparative Justice: A Trauma-Informed Perspective. *Psychiatry*. 2025. DOI: 10.1080/00332747.2025.2530348.
25. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1932-12 (дата звернення: 09.07.2026).
26. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/64/2022 (дата звернення: 09.07.2026).
27. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2102-20 (дата звернення: 09.07.2026).
28. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2232-12 (дата звернення: 09.07.2026).
29. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.12.2005 № 3262-IV. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3262-15 (дата звернення: 09.07.2026).

Наукове видання

ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Колективна монографія

Дизайн обкладинки В. Савельєва
Верстка А. Фоменко
Технічне редагування О. Гринюк

Підписано до друку 06.07.2026. Формат 70×100/16.
Папір офсетний. Гарнітура Droid. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 68,41. Наклад 300. Замовлення № 0926-87.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Українсько-польське наукове видавництво “Liha-Pres”
79000, м. Львів, вул. Технічна, 1
87-100, м. Торунь, вул. Лубіцка, 44
Телефон: +38 (050) 658 08 23
E-mail: editor@liha-pres.eu
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи
ДК № 6423 від 04.10.2018 р.

1256
1233
1996
LIHA-PRES
9 789663 976617